TÜRK İNANÇLARI VE İNANIŞLAR

Türker Eroğlu*
Hatice Çiğdem Kılıç**

ÖZET

Bu çalışmada genel olarak inanç, imân, itikad ve inanış kavramları ele alınmakta; inanç ve inanış kavramlarına farklı anlamlar yüklenmesi gerektiği ortaya konmaya çalışılmakta ve inanış kavramından ne anlaşılması gerektiği, en azından Türk kültürü için, teklif edilmekte; Türk kültürü esas alınarak inanç ve inanış konusunda örnekler verilmektedir.

İnanç ve inanış konusu incelenirken Türklerin ilk dini olan Gök Tanrı dini hakkında açıklamalarda bulunulmuş; İslamiyet'e kadar geçen dönemde ise bazı Türk boylarının çeşitli nedenlerle etkilendikleri dinler hakkında bilgiler verilmiştir. Böylece Türklerin ilk dini olan Gök Tanrı dini ve en son kabul ettikleri İslamiyet arasında kalan dinlerin Türk kültürünü yok ettiği görülmüştür. Türklerin ilk dininden bahsederken günümüzde Şamanizm (Kamlık) olarak geçen ve Türk'ün dini olarak ortaya sunulan sisteminin Gök Tanrı dini içerisinde bir inanış unsuru olduğu vurgulanmıştır.

Yukarıdaki düşüncelerden hareketle Türklerin kendi kültürlerinden getirdikleri unsurları İslamiyet'in kabulünden sonra günümüzde bir inanış olarak yaşatmaları örneklerle açıklanmıştır. Böylece ilk paragrafta değindiğimiz Türk kültüründe inanç ve inanış kavramlarına farklı anlamlar yüklenmesinin gereği, ulaşabildiğimiz kaynaklar dikkate alındığında ilk defa tarafımızdan dile getirilmektedir.

* Yrd. Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Devlet Konservatuvarı
** Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi, Devlet Konservatuvarı, Türk Halk Oyunları Bölümü

ABSTRACT

In this study its argued that the terms belief , creed , confidence and believement as different subjects particularly to demonstrate that the terms of belief and believement are apart from themselves because of difference on their meanings in Turkish Culture and basing this culture we also try to give examples about what have to be understood from belief and believement.

During the examination of subject in belief and believement its given informations with some explanations about the initial religion of Turks "Gok Tanrı" (Sky-God) and some of the Turkish ancients that change their religion because of different reasons until islamic period.In this way, its seen that other religions between the first Sky –God and the last Islam annihilated the Turkish Culture. On the other hand , we also underline that the "Chamanism" is an element which takes place in Sky-God believement not the initial religion that is wrongly known at present.

According to all these, its been explained with examples that the main elements of Turkish Culture which have been brought after the acception of Islam is still lives as a believement in our time. Thus, as we mention in first paraghraph, belief and believement of Turkish Culture were discussed (by ourselves) making a difference like this for the first time in Folk Science.

I DİN, İNANÇ, İMÂN, İTİKAD VE İNANIŞ KAVRAMI

Bir toplumun maddî ve manevî alanlarda meydana getirdiği ürünlerin bütününe "kültür" denir. Kültürün oluşmasında ve şekillenmesinde yaşanılan bölgenin coğrafi özellikleri, ekonomik ve sosyal yapı ile diğer toplumlarla yapılan temaslar etkili olmaktadır.

Kültürün en önemli kaynağı din ve inançtır. Ne kadar ilkel olursa olsun, dinsiz ve büyüsüz halk yoktur. Ama bu yeteneklerinin sık sık yadsınmasına karşın, bilimlik tutumu olmayan ya da bilimsiz ilkel halk da yoktur. Güvenilir ve yetkili gözlemcilerce incelenen her ilkel toplulukta, birbirinden net olarak ayırt edilebilen iki alan bulunmuştur, manevî alan; başka sözcüklerle büyü ve din alanı, bilim alanı.

Toplumların kutsî saydıkları ve derin bir saygıyla uydukları örf ve âdetler vardır. Bunlar yasaklar doğru ve davranışlara ilişkin kesin hükümlerle kurallaştırılmıştır. Böyle örf ve âdetler her zaman güçlerle özelikle de büyü gücüyle veya kötü ruh, hayaletle bağlantılıdır. Öte yandan tabiat olayları özenle gözlenmeden, bunların belirli kanunlarla işlediğine kesin bir inanç duyulmadan, aklî bir düşünme yeteneği olmadan, ne kadar ilkel olursa olsun hiçbir sanat veya beceri bulunup gerçekleşemez; avda, balıkçılıkta, tarımda veya yiyecek toplamada hiçbir planlı biçim uygulanamazdı.

İlkel insan her şeyden önce pratik nedenlerden dolayı tabiat süreçlerini denetimi altına almaya çalışır. Bunu doğrudan doğruya büyü ve âyinler aracılığıyla yapar; bunlar aracılığıyla rüzgârı, fırtınayı, hayvanları ve bitkileri iradesi altına almak ister. Ancak çok sonra, kendi büyü gücünün sınırlarını öğrendiği zaman korku veya umutla yakararak veya meydan okuyarak daha yüksek varlıklara seslenir. Kötü ruhlara, ataların veya tanrıların ruhlarına. Bir yanda dolaysız denetimle öbür yanda yüksek ruhlara seslenme arasındaki bu ayrışmada Frazer dinle büyü arasındaki farkı görür. Eğer onu büyülü biçimde yöneten yasaları biliyorsa insanın tabiata doğrudan egemen olabileceği inancına dayanan büyü bu yönüyle bilime akrabadır. Din ise; bazı bakımlardan insan acizliğinin itirafı olup insanı büyünün düzeyinden daha yükseğe çıkarır ve daha sonraları büyüye baş eğdirmek zorunda olan bilimden bağımsızlığını korur.[1] [Malinowski; 1990: 7,8]

İnsanoğlu acze düştüğü durumlarda önce sanata başvurur. Sanatı hem korunma hem de sanat aracılığıyla dünyadaki gidişe dokunarak bu gidişi arzu ettiği yönde etkileme maksadını taşır. Dans, tiyatro, futbol vb. her türlü oyun ile müzik, heykel, resim vb. her türlü sanatın kökeninde bu maksat vardır. Sanattan yeterli sonuç alınamadığı durumlarda ise büyüye başvurulmaktadır. Büyünün başvurduğu alan ise daha çok dindir. [EROĞLU; 2001: 5]

Sanat ve büyüden sonra esasta her ikisini de olumlu veya olumsuz yönde etkileyen din, insanın hayatının bütününü sarmaktadır.

Din, fertler ve toplumlar için en büyük ihtiyaçtır. Tarihte dinsiz yaşayan bir toplum görülmemiştir.

İnsanlık tarihi boyunca din kavramı hakkında çeşitli tanımlar yapılmıştır.

"Din; Tanrı'ya doğaüstü güçlere, çeşitli kutsal varlıklara, inanmayı ve tapınmayı sistemleştiren toplumsal kurum."

Din, birleştirici ve toplayıcı bir faktör olarak da toplumlarda önemli bir vazife görür. Topluluklar, belli bölgelere yerleşen insanlardan ibarettir. Toplumun fertleri özel yaşama şekilleri içinde birbirlerinden ayrı kişilerdir. Bu kalabalığı belirli amaçlar ve ödevler karşısında bir bütün haline getiren kuvvet, dindir. O zaman birbirine yabancı olan insanlar, tek fikir ve tek duygu etrafında birbirleriyle kaynaşır ve bir bütün meydana getirirler.

Din, bir disiplin olarak da fertlerin ve toplumların hayatında önemli bir rol oynar. İşte bu sebepler dolayısıyla fertlerin ve toplumların yaşayışlarını düzene koyacak tesirli ve etraflı bir kurallar sistemine ihtiyaç vardır ki bu vazifeyi en faydalı şekilde din yapar, vicdanlara ve kalplere hakimdir. [Pazarlı; 1993: 37,38,39,40]

1.1. İnanç

Her hükmün iki mefhum arasındaki münasebetinde tasdik veya red vardır. Hüküm önce zihinde bir rızaya dayanır. Yani zihin, iki mefhum arasındaki bu münasebeti bazen doğru, bazen yanlış diye kabul eder. Doğru diye kabul edilen hükümler müspet, yanlış diye kabul edilenler menfî olur. Buna göre; hükmün temelinde bulunan rıza olayına *"inanç"* denir.[Boratav; 1994: 7]

"İnanç"; Tanrı'ya, bir dine inanma, imân, itikat, birine duyulan güven, inanma duygusudur." [TDK; 1998: 1080]

"İnanç", sözlük anlamı ile "kişice, ya da toplumca, bir düşüncenin bir olgunun, bir nesnenin, bir varlığın gerçek olduğunun kabul edilmesi" demektir." [Boratav; 1994: 7]

Bu yönüyle bir psikolojik olayın ifadesidir. İnançlar bazen tamamen bir aklî ispat sonunda meydana gelir, bazen de bir otoritenin veya şehâdetin eseri olur. Görmediğimiz halde Avustralya'nın varlığına inanmak gibi. Hissî sebeplerle de inanç meydana gelir.

İnançta şüphe yoktur. Hükümler müspet olsun menfî olsun kesin olarak verildiği zaman inanç vardır.

İnançlar, toplumun tesiriyle zaman zaman beslenmezlerse söner ve dağılırlar. Dinî tören ve âyinler, millî bayram ve törenler çeşitli edebî ve ahlakî yayınlar fertlerde durmadan inançları birbirlerine aşılar ve kuvvetlendirir.

İnancın âmilleri yalnız başına zihin veya irade değildir. Belki zihin ve iradeyle birlikte toplumun tesirlerinin beraberce ve bir arada insan ruhuna yaptıkları tesirlerin tümüdür. Bunların birleşmesinden ve karışmasından mürekkeptir.

Dinî olsun olmasın bir sistemin varlığını, öyle olduğunu kabul etmek *"inanç"* kavramı ile ifade edilir.

1.2. **İ**mân

Dinî sistemin akîdelerine kalbî olarak inanmaya ve şüphesiz kabul etmeye ise *"imân"* denir. İmâna kalp yoluyla varılır. Her şeyde kalbin kemâlî şarttır. Bu sebeple İslâmî açıdan imânda 3 şekil vardır.

1. Avâmın imânı (sırf taklit ve hüsn-i zanla her şeyi kabul eder.)
2. Kelâmcıların ve bilginlerin imânı. (Muhakemeye dayanan bir imândır fakat yine avamın imânına yakındır.)
3. Ariflerin ve sufiyenin imânı ki; keşif ve müşahedeye dayanan imândır; asıl kavî imân bu mertebedir. [Pazarlı; 1993:16]

*"**İ**mân"*; inancın ilk aşamasıdır. Bu, insanın bizzat iradesiyle Allah'ın birliğini varlığıyla tasdik etmesi anlamına gelir.

Ruhî gelişmenin ilk aşaması da *"imân"*dır. Bu inançtan maksat, insanın bütün varlığında, kalbinde bu *"imân"*ın varlığını hissetmesidir. Kişinin kalbine, ruhuna, Allah'tan başka bir ilahın, mâlikin, rızasını kendi hayatı için yegâne gaye bilmesi, Allah'ın emir ve yasaklarından başka hayatı düzenleyen hiçbir gücün olmadığını takdir etmesidir. [Mevdudi; 1987: 27, 72]

İslâmiyet'e göre; Muhammed Aleyhisselâm'ın, Allahü Teâla'dan getirip bildirdiği şeylerin hepsine kalb ile inanıp, dil ile de ikrâr etmeye, söylemeye *"**İ**mân"* denir. Hâdimî'ye göre anlamadan taklid ederek inanmak da *"imân"* olur. [Hadimi; 1994:18]

Çok kere inanç (croyance) kelimesiyle imân (fai – faith) kelimesi birbirine karıştırılır. *İnanç, zihnin bir faaliyetidir. İmân ise bir dinin akidelerine ve emirlerine ispat edilmiş hakikatler olarak inanmak ve kabul etmektir.* [Pazarlı; 1993:13]

"İnanç, bir düşünceye bağlı bulunma, Tanrıya bir dine inanma; imân, birine duyulan güven, itimat, inanma duygusu, inanılan şey, görüş ve öğreti"dir. Din ve inanç kavramı birbirinden farklıdır. Ayrıca, din denen toplumsal kurum inanç ve tapınma adlı iki bölümden oluşur. Her iki bölümün temelinde de kutsallık ve yasak kavramları yatar.

1.3. **İ**tikâd

Kaidelerin teferruatlarına uymak ise *"itikâd"* kavramı içerisinde yer alır.

İtikâd içgüdü gibidir. İmân ile itikâd arasında ince bir fark vardır. İtikâd, hüküm ve tasdikler sınıfına dahil olduğundan muhtelif dereceleri vardır. İtikad derece kabul eder; imân ise derece kabul etmez. [Pazarlı; 1993:15]

1.4. **İ**nan**ış**

İnanış, sözlükte anlam itibariyle *" inanma, inanılan şey"* [TDK; 1998: 1080] olarak ifade edilmektedir. Geleneğe dayalı olarak oluşan inanma pratikleri ve benzer şeylere ise *"inanış"* denir.

Örneğin; Türklerin eski dini olan Gök Tanrı dinini ve onun sistemini kabul etmek inanç kavramı ile ifade edilirken, Gök Tanrı dininin ortaya koyduğu kaideleri kabul etmek (cennet-cehennem, Gök Tanrı, göğe yükseliş, iyelere inanma...) imân kavramı ile açıklanabilir.

Gök-Türklerin Gök Tanrı sistemi içerisinde yer alan iye (melek) lerden al karısına inanmaları iman iken, günümüzde İslâmiyet'i kabul eden Türk toplumlarında geleneğe dayalı olarak devam eden bir unsur olduğu için *"inanış"* olarak değerlendirilmesi gerektiği kanaatindeyiz.

Bir çok kaynakta Türklerin eski dini Şamanizm olarak geçmekte ve din kavramı inanış olarak ele alınmaktadır. Türklerin dini ve inanışları ile ilgili çalışmalarda karşılaşılan en önemli sorunlardan biri Türklerin dini konusundadır. Türklerin eski inançları yaygın olarak Gök Tanrı dinine dayanmaktadır. İnanışlarında ise kamlığa (Şamanlık) dayalı unsurlar yatar.

İslâmiyet'i kabul eden Türkler eski dinlerinden bazı unsurları bugünkü hayatlarında devam ettirmektedirler. Örneğin; geleneksel

bayramlarımız arasında yer alan Nevruz ve Hıdrellez'de ateş yakıp üzerinden atlanmakta ve kötü ruhlardan, hastalıklardan arınıldığına inanılmaktadır. [Boratav; 1994: 7]

Dinin aslında ve esasında olmayan, sonradan çıkarılan âdetler, bid'ad'dır. Yunus, kendi çağının tenkidini yaparken "Emr-i ma'ruf bu dem kaldı bid'ad gelüp sünnet öldi" der. [Tatçı;1990: 212]

Tapınma derecesine varmadan eski kültürden getirilen unsurları İslamiyet açısından mahsur teşkil etmeyecek şekilde yaşatma, İslamiyet'te "bid'ad" kavramı içerisinde yer alır.

Gök Tanrı inanç sistemi içerisindeki kaideler için "inanç ve iman" kavramı kullanılabilir. Ancak, aynı unsurlar İslâmiyet'i kabûlden sonra (günümüzde) da yaşamaya devam ediyorsa; Halk Bilimi açısından inan**ış** olarak nitelendirilmesi gerektiğini düşünmekteyiz.

Bu konuda ulaşabildiğimiz kaynaklarda inanç ve inanış kavramlarının ayrılmadığı inanç, imân, itikad ve inanış kavramlarının karıştırıldığı görülmektedir.

Halk biliminin konusu olarak inanışların bir niteliği de din, ahlâk kurallarındaki kesinlik ve katılığa karşılık bunların yerden yere, topluluktan topluluğa değişik biçimler ve içerikler göstermeleridir. Türk halkının büyük çoğunluğunun bağlandığı İslâm dinini ele alalım. Bu dinin bir bütün olarak inançlar düzenini incelemek din tarihçilerine düşer ama örneğin; Konya, Kütahya, Erzurum köylerinin, Güneydoğu Anadolu Bölgesi halkının, veya Tahtacı topluluklarının inanışlarından "resmî İslâm dini"nin (medresenin, kitapların) öğrettiklerinin dışında kalan bölüğü Türk halk biliminin konusudur. [Boratav; 1994: 7]

II. TÜRKLERİN DİNİ

İnsanlığı oluşturan bütün toplumlar belli inanç aşamalarından geçmişlerdir. Tabiat olaylarının ağaç, güneşe tapınma vb. inanışlar bütün toplumlarda görülmüştür. Totemizm, Animizm, Naturizm, Dinamizm vb. gibi…

Türklerin bir kısmı coğrafyaları, kültürel etkileşimleri sonucu Budizm, Maniheizm, Zerdüştilik, Musevilik, Hristiyanlıktan etkilenmişlerdir.

Türkler çeşitli dinî tecrübeler yaşamakla birlikte, başka dinleri kabul edenlerin sayısı oldukça sınırlı kalmıştır. Çünkü Türkler, İslâm dışında, ilişki kurdukları dinleri kendi inanç ve kültürleriyle bağdaştıramamışlardır. Bu nedenledir ki Gök Tanrı dini ve İslâmiyet arasındaki dinleri kabul edenler kendi benliklerini kaybetmişlerdir. İslâm dışındaki dinlerin, Türkler arasında kabul görmemesi, o dinlerin inanç sistemlerinin Türklerin karakterine uygun düşmemesine bağlanmıştır.

2.1. Animizm

Türklerin en yaygın ve en uzun süreli olarak benimsedikleri din Gök Tanrı dinidir. Gök Tanrı inanç sistemine sahip Türklerde yer ve su kültleri önemli bir yer teşkil etmektedir. İnsanlığın ilk inançlarından olan Animizmin etkileri de bu kültlerde dikkat çeker. Özellikle kam (şaman)lar dualarında Gök Tanrı başka olmak üzere kendilerine yardımcı olmaları için kültlerden de yardım isterler. Örneğin; Animizm'de ağaç kutsaldır. Ruhunun olduğuna inanılır. Türklerde de ağaç kültü önemlidir. Kayın ağacı kutsal kabul edilir. Ateş kültü de buna örnek verilebilir. Orta Asya'nın sert kış şartlarında ısınmaları, yiyeceklerini sağlamaları için en önemli unsur ateştir ki bu nedenle kutsaldır. Ayrıca diğer dinlerde olduğu gibi ateşte fala bakma ve kehanette bulunma Türkler arasında da yaygındır. Daha pek çok örneklerini verebileceğimiz bu unsurlarda animizmin etkilerini görmek mümkündür [Tuna, 2000: 44].

2.2.Totemizm

Animizm gibi insanlığı etkileyen ilk inançlardan biri de Totemizm'dir. Totemler daha çok hayvanlardan olur. Kimi zaman da söz konusu hayvan yerine onun bir parçası (kuyruğu, dili, pençesi, tüyü, vb.) totem yerine geçer. Hayvan totemleri en çok avcılıkla geçinen ilkel toplumlarda görülür. Hayvanlardan sonra ikinci sırayı bitki totemleri almaktadır. Daha seyrek rastlanılmakla beraber çeşitli nesneler ile fırtına, ebem kuşağı vb. gibi meteorolojik olaylar da totem olurlar. Ayrıca çeşitli nesnelerden de totemler vardır. [Eröz, 1983: 32].

Tüm dinlerin kaynağında bulunan Totemizm Türklerde bir Tanrı vazifesi görmemiştir. Sadece Türkler için değil de coğrafya da yaşayan bütün milletler bazı hayvanları kutsal saymışlardır.

Totem toplumlarında anaerkil yapı söz konusudur. Bu özelliğiyle Totemizm, ataerkil yapıya sahip olan Gök Tanrı inancından ayrılmaktadır. [Eröz, 1983: 32].

Türklerde değerli görülen hayvanların başında kurt gelir. Hun devrinde atalar kültü haline gelmiştir [Çoruhlu, 1998: 111].

Uygur Türkleri'nin kuttan türeme efsanesi anaerkillikten, ataerkilliğe doğru gelişmekte ve totem düzeyinden, bir sembol düzeyine yükselmektedir [Tuna, 2000: 44].

Türklerin eski dininde kutsal olan kurt sembolü günümüzde Anadolu'nun birçok yöresinde koruyucu güç, şans ve sağlık getiren bir inanış olarak devam etmektedir.

2.3. Dinamizm

Doğada varolduğuna inanılan; özellikle belli nesnelerde, bitkilerde, hayvanlarda ve insanlarda daha belirgin olan, dinamik ve mistik kuvvetle yüklü bulunma inancına *dinamizm* denmektedir.

İnsanlar çevreleriyle her zaman ilgilenmişlerdir. İnsanın içinde bulunduğu çevre, çevre içinde olup bitenler, çevrede bulunan bitki örtüsü, hayvan çeşitleri, taş, kaya, orman, su vb. gibi doğal öğeler o çevrede yaşayanların her zaman için ilgisini çekmiştir. İlkeller çevrelerinde oluşan olayları gözleyerek birtakım bilgiler elde etmişlerdir. Örneğin; bitkilerin insanları besleyen, türüne göre insanları zehirleyen ya da tersine bazı hastalıkları iyi eden bir öze sahip olduklarına gözlem yolu ile varmışlardır.

Kimi hayvanların uçabilme, yüzebilme, derinlere dalabilme; çabukluk, ağırlık, sessizlik vb. gibi yetenekleriyle insanlardan üstün olma niteliklerinin farkına da gözlemleri sonucu varmışlardır. İnsanlar, hayvanlarda, bitkilerde, doğal öğelerdeki bu üstünlükleri kendi cinsleri arasında da görmüşlerdir. Örneğin; ilkel toplumlardaki bazı kimselerin, şeflerin, yaşlıların, kamların, büyücülerin, savaşçıların, avcıların toplumun diğer üyelerine bakarak iyi konuşma, fizik yapı, cesaret, parapsişik, majik, hiptonik vb. gibi yetenek ve özelliklerle sivrilmeleri, bunların çevrelerinde sadece korku ve saygı duymaları sonucunu doğurmamış, aynı zamanda bu gibi kimselerde başkalarında olmayan birtakım "olağanüstü" kuvvetlerin varolduğu görüşünü ve tasarımını

da doğurmuştur. Türklerin eski dininde de kam ve kültlere yüklenen sıfatlarda da dinamizmin etkilerini görmek mümkündür.

2.4. Budizm

M.Ö. VI. yüzyılda Hindistan'da ortaya çıkan Budizm, Hindistan'ın dışında M.Ö. III. yüzyılda yayılmaya başlamış; Baktriya ve Gandhara'da mekan tutmuş; sonra Orta Asya'ya, Çin'e 372'den sonra Kore'ye uzanmış; Tibet'e yerleşmesi ancak VIII. yüzyılda olmuştur. [Günay, Güngör, 1997: 129]

Budizm, insanlara miskinliği tavsiye etmekte, Tanrı anlayışını açıkça yansıtmamakta ve ahiret hayatına önem vermemektedir. Bundan dolayı Göktürkler, Budizm'in din olarak kabul edilmesini, kendi dinî inançlarına, "töre"ye ve karakterlerine aykırı buldukları için reddetmişlerdir. Budizm'i kabul eden Türkler ile ilgili olarak Cahız şöyle demektedir;

"Türkler zındıklık (Budizm) dinine girince artık harplerde mağlûp olmaya başladılar. Türklerin en kahraman kabilelerinden Dokuz Uygurlar kabilesi bunun misalidir. Halbuki Dokuz Oğuzlar, Karluk Türklerinden sayıca birkaç misli az oldukları halde, daima savaşlarda onlardan üstün olurlardı. Ne zaman ki zındıklık dinine girmeye başladılar ki, bu zındıklık dini insanları dünyadan el-etek çektirmek ve yumuşaklık telkin etmekte Hristiyanlıktan daha kötü tesir eder. Artık onların kahramanlık duyguları sönmüş ve pısırık olmuşlardır." [Erdem, 2000: 100]

"Bir kısım bilginlerin aykırı görüşüne rağmen, Köprülü'nün Türk asıllı olduklarını ve Sakalara karıştıklarını bildirdiği Yüeçiler, M.S. I. yüzyılın ortalarında Sind ve Pencap'ı sonra da bütün Kuzey Hindistan'ı ele geçirerek Kuşan hanedanını tesis etmişlerdir. Bunlar, İç Asya'da ve hatta Çin'de Budizm'in yayıcıları olmuşlardır.

Merv'de IV-VI. yüzyıllara ait Budist külliyelerin kalıntıları bulunmuştur. Buna rağmen Batı Türkistan'da Budizm; Sasanilerin desteklediği Zerdüştilik ve Mani dini karşısında pek tutunamamış; Doğu Türkistan'ın yerleşik çevrelerinde kendine daha uygun muhitler elde etmiştir. Buhara şehri aslında adını Budist manastırlardan almakta ve anlaşılan özellikle Göktürkler zamanında orada bir çok Budist manastırı bulunmaktadır." [Günay, Güngör, 1997: 129]

2.5. Maniheizm

Tarihi kaynaklar Mani dininin Türkler üzerinde Uygurlardan önce de etkili olduğunu göstermektedir. Bu din, özellikle Göktürk kağanları soyundan gelen Toharistan Yabgularının merkezinden başlayarak çevreye yayılmıştır. Ancak Maniheizm'in Uygurlardan önceki yayılışına dair fazla bir delil bulunamamıştır. Eldeki malzeme büyük oranda Uygur devrine aittir.

Maniheizm de Budizm gibi aslında Türk toplumunun niteliklerine pek uymuyordu. Bu nedenle Türkler Budizm de olduğu gibi, Mani dininde de eski Türk inanç ve gelenekleriyle bu yeni din arasında bir sentez oluşturdular. Her ne kadar ünlü Kara Balasagun Yazıtı'nda "bundan sonra et yiyen milletin pirinç yiyeceği" söyleniyorsa da, bu tür ifadelerin daha çok sözde kaldığı ve pek uygulamaya geçmediği anlaşılmaktadır.

Moyun-çur tarafından babası adına dikilmiş olan "Şine-Usu" yazıtında "...gök, yer emretti, Gök (Tanrı) tutuverdi" ifadelerinden de anlaşılacağı üzere bu dönemde Uygurlar Gök Tanrı'ya inanıyorlardı. 763'ten itibaren Uygurların resmi dini Maniheizm olmuştur. [İnan; 2000: 7]

Bilindiği gibi Uygurların Mani dinini kabul edişlerinin siyasi bir amacı da vardı. Burada Hazar Türkleri yönetiminin resmî din olarak Yahudiliğin değişik bir biçimini kabul etmeleriyle aynı amaç güdülmüş olmalıdır. [Çoruhlu, 1998: 259]

Akıncı ruhunu öldüren, gnostik düalizmi esas alan senkretik bir dindir. Türklerin özelliklerine aykırı olan bu din, Uygurların tahtına geçen Bögü Kağan'ın istemesine rağmen, Türklerin tamamının dini olamamış ve kabul edenler de bağımlılıklarını uzun süre devam ettirememişlerdir. [Erdem, 2000: 125]

2.6. Zerdüştilik

Zerdüştiliğin Fergana bölgesine girişi çoğunlukla Sasani İmparatoluğu döneminde olmuştur. Bir anlamda Sasanilerin devlet dini durumunda bulunan Zerdüştilik, misyonerleri aracılığıyla doğuya doğru yayılma imkânı bulmuştur. Bu yayılmanın tarini kesin olarak bilinmemekle birlikte Sasani İmparatoru Afridun zamanında olduğu ve

Buhara'ya da bir "ateş evi" yaptırıldığı rivayet edilmektedir. [Erdem, 2000: 125]

Esasen Göktürkler döneminde imparatorluğun sınırları Horasan'a kadar uzanmaktaydı. Sasaniler döneminde, Orta Asya'da Hint etkisi azalmış ve buna paralel olarak İran millî dini karakterine bürünen Zerdüştilik, İran'da Mani Dininin ortaya çıkması ile yönünü Orta Asya'ya çevirmişti.

İran'dan kaçan veya ekonomik nedenlerle gelen Fars nüfus sebebiyle, Türkistan'da yayılmış olan Zerdüştilik, Orta Asya Türk kültür ve sanatı üzerinde de etkili oldu.

Ayrıca burada üzerinde durulması gereken önemli bir husus da Zerdüştilikteki ateş kültüdür. Ahura Mazda'nın bir sembolü olan ateş, İran kültünde tapınma objesidir. Halbuki Türklerde ateşin sağlık getireceği, kötü ruhlardan arındıracağı düşünülmekte, temizleme aracı olarak görülmektedir. Bu sebeple Türklerdeki ateş kültünü Zerdüşti bir unsur olarak kabul ve takdim etmek uygun değildir. [Güngör, Günay, 1997: 129]

Kültürel yayılma karşı konulmaz bir unsurdur. Bu nedenle geniş coğrafi alanlara yayılmış toplumların birbirlerini etkilemediklerine dair bir savımız olamaz.

2.7. Hristiyanlık

Türklerin arasında taraftar bulan dinlerden biri de Hristiyanlıktır.

Hristiyanlığın Orta Asya'daki varlığı ile ilgili bilgiler ise IV. yüzyıldan daha ileri gitmemektedir. [Örnek, 1995: 24]

Gagavuz ve Çuvaşlar arasında yaşayan örf, adet ve gelenekler, onların eski dinî inanışlarını Hristiyanlık içinde de devam ettirdiklerini hissettirmekte ve onlara, diğer Hristiyan topluluklardan ayrı bir gözle bakılmaktadır. [Erdem, 2000: 125]

2.8. Musevilik

Coğrafî bakımdan kültürel geçiş yolu üzerinde bulunan Hazarlar, kesin olmamakla birlikte, Bulan Hakan hakimiyeti zamanında Museviliğin Karay mezhebini kabul etmiş görünmektedirler. İlkin Göktürkler gibi Sasanilerle ittifaka girişen Hazarların, daha güçlü Müslüman Arap ve Hristiyan Bizans İmparatorlukları karşısında, her iki

imparatorluğun da dinine itibar etmeyerek Museviliği seçmelerinde, bu süper güçler tarafından yutulup erime ve yok olma kaygısıyla ve anlaşılan siyasi, sosyal, kültürel mülahazalarla hareket ettikleri ya da en azından bu tür faktörlerin onların dini tercihlerinde birinci derece rol oynadığı düşünülmektedir. [Erdem, 2000: 101]

2.9. İslamiyet

X. yüzyılda İslâmiyet Türkler arasında Türklerin kendi istekleriyle hızlı yayılmaktaydı. 920 yılında Karahanlılar'ın İslâmiyet'i kabul etmesi ve Volga çevresindeki Bulgar Hakanlığında İslâmlaşmanın görülmesi ile İslâmiyet 940-950 de Urallar ve Sibirya'ya yayıldı. Türklerin büyük çoğunluğunun Müslüman oluşuyla önce Maniheizm, Zerdüştlük, Hristiyanlık, Budizm kalkma derecesine gelmiştir. [Tanyu, 1986: 105]

Türklerin Müslüman olmaları hem İslâm tarihi, hem Türk tarihi bakımından, dolayısıyla bütün dünya için pek önemli bir olaydır. Bu sayede Türkler birliğe kavuşmuş ve eriyip yok olmaktan kurtulmuşlardır.

Türklerin İslâm dini ile olan ilişkileri hususunda İ. Hami Danişmend'in şu değerlendirmesi önemlidir.

"Sünnî İslâm bugünkü varlığını ne derece Türklere borçluysa, Türk ırkı da millî varlığının bekâsını aynı derece İslâm'a borçludur."[Erdem, 2000: 106]

Başta Süryani Mikail olmak üzere, pek çok din bilgini, düşünür ve araştırmacı, Türklerin İslam dinin kabulünde, İslamiyet gibi Türklerin de geleneksel dinleri itibariyle Tek Tanrı'ya veya Gök Tanrı'ya inanmalarının önemli rolünün bulunduğunu ifade ediyorlar. Aynı şekilde Türklerin eski dinlerinin İslamiyet gibi Tanrı'ya ibadet konusunda kurbana yer vermesi, orada ruhun ölmezliği ve ahiret inancının bulunmakta oluşu, İslamiyet'in ahlaki kaidelerinin eski Türklerin "alp"lik anlayışına ve adalet kavramının da eski Türk "töre"sine uygunluğunun ve nihayet İslamiyet'in cihat telâkkisinin Türklerin fütuhat ve cihan hakimiyeti görüşüne benzeyişinin Türklerin İslam dinini seçmelerinde etken oldukları anlaşılmaktadır. [Günay, Güngör, 1997: 174]

Yukarıda verdiğimiz bilgilerde Türklerin Gök Tanrı dini öncesinde ve sonrasında etkilendikleri dinler hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır.

Türk kültürünün oluşmasında önemli yeri olan Türklerin eski inanç ve inanışlarının incelenmesi Türk kültürünü anlama ve algılamamıza yardımcı olacaktır.

2.10. Kamlık (Şamanlık-Şamanizm) ve Gök Tanrı Dini

Türk kültüründeki inanç ve inanış unsurlarını belirlemek için, ilk olarak Gök Tanrı dininin incelenmesi gerekmektedir. Türklerin İslâmiyet'ten önce bütün Türk topluluklarında yaygın ve uzun süreli dinleri Gök Tanrı dinidir. Fakat günümüzde hatalı olarak birçok kaynakta Şamanizm olarak gösterilmektedir. Falcılık, büyücülük, halk hekimliği, âşıklık vb. hususiyetleri üzerinde bulunduran Kamlık kurumu Türkiye Türklerinde bu görevlerini Alevi dedelerine, Bektaşî babalarına, berberlere, halk hekimlerine, âşıklara, falcılara devretmiştir. Fakat halen Orta Asya'daki Türklerin dini arasında kamlar, İslâmiyet'le birlikte varlıklarını sürdürmektedirler.

Yüzyılımızın başlarında ve ortalarında birçok Türk araştırıcı dikkatli inceleme yapmadan kendi dinlerine Şamanizm adını vermişlerdir. Fakat daha sonraları yapılan yoğun çalışmalar sonucu, Yaşar KALAFAT, Hikmet TANYU ve (ilk eserleri hariç) Abdulkadir İNAN Türk dininin Gök Tanrı dini olup; Kamlık (Şamanizm) ın İslamiyet içindeki falcılık, büyücülük, otacılık, âşıklık vb. unsurları yansıtan bir kurum olduğunu kabul etmişlerdir. Gök Tanrı dininde kültler olmasına rağmen inanılan, korkulan, dua edilen bir tek Tanrı vardır. Kam inanışlarında ruh kavramı daha yoğundur. Animist bir unsur olarak canlı cansız her şeyin ruhunun olduğuna inanılır. Ancak bunlar yer yer kutsal ruhlar mertebesindedir. Gök Tanrı'dan başka unsurlara da (güneş, ay vb.) Tanrı sıfatı verilmektedir.

Şamanizm ifadesindeki "izm" takısı yaygın olarak kullanılmakla birlikte Şamanlık kurumu bir din sistemi veya bir düşünce sistemi olmadığı için izm takısının kullanılması pek uygun olmasa gerektir.

Hakasyalı kam Leonid Gorbatov ile yapmış olduğumuz görüşmede kendilerinin şaman değil kam olduklarını "deli adam" anlamına gelen şaman ifadesinin Ruslar tarafından kendilerine yakıştırıldığını belirtmiştir. İslamiyet'in ulaşamadığı Türk toplumlarının dini pek çok kaynakta Şamanizm olarak gösterilse de buradaki Türkler eski dinleri olan Gök Tanrı dininin sistemlerini kabul etmekte ve yaşamaktadırlar. Halk hekimliği, ruhlarla temas, falcılık ve büyücülük

gibi özellikleri bulunan şahısların Hakas Türklerinde "Kam", Yakut Türkleri arasında erkek kamlar için "Oyun", kadın kamlar için ise, "Ödegen (Udagan)"; Kırgız Türklerinde "Baksı"; Kazak Türklerinde "Baksi" olarak nitelendirilmektedir. Türk toplumlarında bu isimleri almakla birlikte Şamanlık dünyanın birçok bölgesinde kendine özgü olarak yaşamış ve yaşatılmaya da devam edilmektedir. [Turan; 1998: 95]

Eski Türkler'de Kamlık (Şamanlık) kültü, çoğu zaman bir din olarak anlaşılmış olmakla birlikte, yapılan araştırmalar bu kültün bir din olmayıp tamamen bir sihir karakteri taşıdığı, hatta Tanrı ve yer-su inançlarıyla bir ilgisinin bulunmadığını ortaya koymuştur. Kam (Şaman), kendi usûlleriyle kazandığı "extase" hali içinde ruhunun göklere yükselmek veya yer altına inmek ve oralarda gezip dolaşmak üzere, bedeninden ayrıldığını hisseden bir "transe" ustasıdır. Transe halindeyken ruhları hükmü altına alarak ölülerle, şeytanlarla, cin ve perilerle irtibat kurar. Radlof'un verdiği bilgiye göre, Kamların (Şamanların) yaptıkları ayinler, alemin hâlîkı olan Tanrı'ya ibadet ve duadan ibarettir. Kadın kamlar (şamanlar), Çin ülkesinde bir felaketi gidermek için dualar ve dini ayinler icra ederlerdi. Kamlar (şamanlar), hem sihirbaz ve kahin, hem de sinir hastalıklarını tedavi eden bir nevi ruhani tabiplerdi. Türk topluluklarında kurban sunma törenlerinde kamlar (şamanlar) hiçbir vazife almazlardı. [Güngör; Günay; 1997: 94]

Rus araştırıcılar da eski Türk dini sistemini tek tanrılı dinden ziyade fal, büyücülük, sağaltma tekniklerini de içine alan ve din sistemi dahi olmayan kamlık inanışlarıyla izah etmeye çalışmışlardır. Bunun sebebi bir milleti uygarlığın en üst düzeylerine çıkaran tek tanrılı sistemden soyutlama çalışmaları olabilir. Özellikle daha çok kır kesimlerinde yer alan kamlık inanışları ilk araştırmaların odağı olmuştur ve maksatlı olduklarını düşündüğümüz Rusların dikkatini çekmiştir. Yayımlanan çalışmaların çoğunda Türklerin dini olarak kamlık inanışları gösterilmiştir ve ne yazık ki bu bilgiler yeterli inceleme yapılmaksızın birçok Türk yazarın eserine kaynak olarak girmiştir.

Eski Türkler çok geniş sahalara yayılarak hudut bölgelerinde yabancı din ve kültürlerin tesirlerine maruz kalmakla beraber, XI. yüzyılda İslâmiyet kabul edinceye kadar Gök Tanrı dini hakim bir şekilde varlığını devam ettirmiştir. Bu nedenle eski Türklerin inançları incelenirken Gök Tanrı dininin sistematiği hakkında bilgi verilmelidir.

Hunlar devrinde "Tanrı" kelimesi hem göğü hem de uluhiyeti ifade ediyordu. Bu devrin hükümdarlarına verilen "Tanrı kutu" ünvanı da Türklerin ilâhi hakimiyet telâkkisinin başlangıcının, gökle alakalı olduğunu ve tek Allah inancına doğru bir tekâmülün mevcudiyetini gösterir. Nitekim Gök Türkler devrinde gökle alâkalı olmakla beraber, mücerret mânası ile, tek bir "Tanrı"nın varlığı inancı meydana çıkmıştı. Gerçekten Orhun kitâbeleri yer, gök ve bütün mahlukların yaratıcısı, insanların iyi veya kötü kaderlerini tâyin edici bir "Tanrı" fikrinin artık teşekkül ettiğini göstermektedir. Türkler bu devirde yükseliş ve sukutlarına, kabiliyetli veya kabiliyetsiz kağan ve beylerin kendi kaderlerinde vasıta olmasını mutlak bulunduğuna inanıyorlardı. Tardu Kağan, bir seferinde, askerleri ve hayvanları arasında hastalık çıkmasını Tanrı'nın bir gazabı sayıyor ve bundan titriyordu. Başka bir han da Çin'lilerle mağlubiyetini ilâhi kadere bağlıyordu. Bizans tarihçisi Theohylaktos Türklerin, toprağı, suyu, ateşi ve havayı (dört unsuru) takdis etmekle beraber, sadece, yerlerin ve göklerin hâliki bir Tanrı'ya taptıklarını, ona at, sığır ve koyun kurban ettiklerini, istikbali haber veren kâhin (kam) leri olduğunu söyler. X. asrın ilk yarılarında Oğuzları ziyaret eden halifenin elçisi, İbn Fadlan " Bir Türk zulüm gördüğü veya bir zorlukla karşılaştığı zaman başını yukarı kaldırıp 'Bir Tangrı'" diye dua ettiğini söylemekle Türklerin Allah inancı hakkında bize güzel bir fikir verir. [Turan; 1998: 95]

Yapılan araştırmalarda farklı dinler atfedilse de Gök-Türk'lerin Gök Tanrı dini sistemini kabul ettikleri kesindir. Din adamlarını huzurunda münakaşaya çağıran Mengü Han da *"Biz sadece tek bir Tanrı'nın varlığına, onun sâyesinde yaşadığımıza ve onun emri ile öldüğümüze inanıyoruz."* derken Gök-Türkler devrinde varılan yüksek bir uluhiyet inancının devam ettiği görülmektedir. Gerçekten Moğollar hakkında bilgi veren yabancı müellifler bu vesile ile kamlığı (Şamanlığı) da aydınlatmaktadırlar. 1245'te Lyon'da toplanan Hristiyan Ruhani Meclisi'nde Rus Başpiskoposu Petro Moğolların her sabah ellerini göğe kaldırıp Hâlik'e dua ettiklerini bildirir. P. Carpini ve Mahhew Paris'e göre *"Onlar tek Tanrı'ya inanırlar ve onu görünen ve görünmeyen her şeyin yaratıcısını bilirler. Dünyada mücazât ve mükafatı da onun emri sayarlar. Fakat ona dua ve ilahilerle ibadet etmezler"* der. Marco Polo ise; *"Semavî en yüksek bir Tanrıya taparlar; fakat sadece hayat ve sıhhatları için dua eder ve ona "Mengü" (ebedi) sıfatını verirler"* ifadesi ile bu inancı biraz daha aydınlığa kavuşturur.

Gök-Türklerin tek Tanrı inancına yükselmeleri mühim bir hâdise olup millî şuurun çok ileri bir dereceye ulaşması, kültür ve yazının yayılması da bu devre rastlar. Eski çağların Yunan'lı, Roma'lı ve başka medenî kavimleri çok Tanrılı bir devrede bulunmakla beraber din tarihçileri, haklı olarak, tek Tanrı inancına erişmeyi ileri bir derece sayarlar. Fakat ne yazıktır ki bu düşünce senelerdir çürütülmeye çalışılmıştır. Türkler bu yüksek ve mücerret Tanrı telâkkisine varmakla beraber, başlangıçta onu yine de gökte düşünüyorlardı. Bu sebeple Tanrı kelimesi hem gök ve hem de Allah mânasında kullanılıyordu. Nitekim Türkler Allah'ı "Gök Tanrı" adı ile anıyorlardı. [Turan; 1998: 95]

Asya Hun Hakanı Mo-tun, M.Ö. 176 da Çin İmparatoru'na gönderdiği mektupta, kendisinin Tanrı tarafından tahta çıkarıldığını belirttikten sonra askeri zaferlerini Tanrı'nın inayeti ile kazandığını ifade etmiştir. Kitabelere göre Tanrı, kainatın ilk sebebidir ve yaratıcısıdır. [Güngör; Günay; 1997: 94]

Şaban Kuzgun, Eski Türk inancındaki Allah'ın "Tengri teg Tengri" tanımından hareketle, Allah'ın "Vacibu'l-Vücûd" oluşu hususunun, eskiden beri Türkler tarafından bilindiğini, Türklerde var olan inancın zamanla dinleyenlerin kavrayamayışı sonucu bozulmuş olabileceği üzerinde durulmuştur [Kalafat, 1998: 40].

III. MÜSLÜMAN TÜRKLERDE GÖK TANRI DİNİNİN İZLERİ

Tek Tanrı fikrine ulaşan Türkler'de öte dünya, cennet (uçmak), cehennem (tamu), hesap verme, kıyâmet günü (uluğ gün) kavramları vardır. Bu tabirleri İslamiyet'i kabul ettikten sonra da kullanmaya devam etmişlerdir [Köseoğlu, 1990: 35].

Türkler İslâmiyet'i kabul ettikten sonra da Allah kavramı ile Gök Tanrı kavramı arasında kalmışlardır. İslâmiyet'e göre Allah her yerdedir. Bu kavramın bilinmesine rağmen örneğin; Tunceli'de yıkanmak üzere getirilen cenazeyi Salat-ü Selamlarla üç kere havaya kaldırmak, yere indirmek dördüncü de teneşir tahtasına koyma işlemi yapılır. Bu uygulama Urfa-Hilvan'da da vardır. [Kalafat; 1996: 54]

Nan, Karay Türklerinde, "Gök Ekmeği" olarak tanınıyor ve kutsal sayılıyor. Doğu Anadolu'da ise nan, ekmek anlamındadır. Gök'ün kutsallığı ve ekmeğin kudsiyeti "Gök Ekmeği" şeklinde birleşmiştir. Erzurum ve Erzincan'da, Doğu Anadolu'nun daha bir çok yerinde yemin edilirken; "Ekmek çarpsın", "Ekmek Kur'an Çarpsın", "Kur'an

Çarpsın" denir. Kur'an-ı Kerim'in Allah kelâmı; ekmeğin, Allah'ın nimeti olduğu bilinir. Ekmek ile Kur'an arasında zımnî bir ortaklık, yakınlık kurulur. Tasavvuf da ay ve güneş, bölüşülen bir nimete somuna benzetilmiştir.

Malatya, Sivas ve Tunceli Bektaşileri ikrar verirlerken;

"Gök Babamız

Yer Anamız

Sağımız Cennet

Solumuz Cehennem

Önümüz Kabe-i Beytullah

Arkamızı Göremiyoruz

Gayba hükmeden bir Allah" demektedirler.

Miraç olayında Hz. Muhammed'in göklere çıktığı ve Allah'la konuştuğu bilinmektedir. Gök, İslâmî inançlarda da kutsal kabul edilirken Kars'ta ve Van'da haksızlık yaparak küçük menfaatler elde edenler için, "Başı göğe ulaştı" veya "Başın göğe ulaştı" denir. Bu "yüceldin mi, en yüksek olana mı ulaştın?" anlamındadır. Tarık Buğra, Osmancık isimli eserinde, "Yarın güneş daha bir görklü doğacaktır." ifadesini kullanmaktadır. Göklü doğmak, daha bir ulu doğmaktır. Gök kelimesi burada sıfat olarak güneşin önüne geçmiştir.

Kerkük Türkmenleri arasında "Adamın kendi burada yoksa Allah'ı buradadır" tarzında ifade edilen bir inanç vardır. Bu inanç Anadolu'da bir kimsenin haklılığını ortaya koymak için, " kendisi yok Allah'ı var" denilir. İslâmiyette Allah bir tanedir ve o her yerde hazır nazırdır. Bütün kâinatın Tanrısı'dır. Yukarıdaki iki misal bize, her korunan kişi, cisminin olmadığı yerde olabilen adeta "kişi ruhu" şeklindeki bir inancın İslâmileştiğini düşündürmektedir.

Azerbaycan Türkleri arasında da Allah'ı gökte düşünme temayülü vardır. Tanrı'ya şükredilirken, şükreden kimse güneşe döner ve şükredilen nimet güneşe çevrilir. Güneş de ilahî bir hikmet varmış gibi kabul edilir.

Kars'ta ve Aşkale'de "Mağrurlanma padişahım senden büyük Allah var" tabiri, insafsız ve büyük konuşan kimseler için kullanılır ve

çok kere de bunu söylerken kişi kafasını yukarı kaldırır veya gökyüzünü parmağı ile işaret eder. Keza Kars'ta "Merhamet et insafa gel" anlamında "Allah'a bak, bu kadar da olmaz" denilirken, yüzünü gayri ihtiyarı ve belirli belirsiz yukarıya döndürür. Böylece Allah'ın yukarıda olduğuna inandığı intibaını bırakır. Adeta insanın eli kendi semasında Rabbini gösteremeyeceği için onun zahiri sema olarak gösterilir.

Yahya Kemal Beyatlı'nın "Kendi Gök Kubbemiz"i vurgulamış oluşu da, Türklerde kişi oğlu ile gökyüzü arasında, adeta özel bölge tesis olduğu anlamını veriyor.

Kendi Gök Kubbemiz altında bu bayram saati - Dokuz asrında bütün halkı bütün memleketi" ifadesi Gök Kubbenin Türklüğün çadırı olduğu intibaını veriyor. Bu inancın temelinde, belki de Türk töresini yürütmeleri için Türk kağanlarını tahta çıkaran Tanrının Gök'te düşünülmüş olması fikri vardır.

Tasavvufa göre, Allah her yerde olmasına rağmen göğe dönmek/ bakmak/ el açmak doğrudur. İnsanın bedeni, Yeryüzü/ Arz; Rabbi ise, o arzın semasında olan nurdan bir vücuttur. Rahmet gökten iner. Zahiri bedeni besleyen Hz. Muhammed'in nuru, güneşten, gökten iner [Kalafat, 1998: 43].

Görüldüğü üzere İslamiyet'e göre Allah her yerdedir. Bunun farkında olan birçok Müslüman yine de Allah'ı gökte anmaktadır. Bu unsur eski inancımızla birlikte belki de göğün sonsuz, bilinmez, bereket verici, bereket alıcı unsurları meydana getiren bir vasıta olmasından dolayıdır.

İslâmiyet'in kabûlüne rağmen Gök Tanrı dininden getirilen unsurlar yaşamaya devam etmiştir. İslâmiyet anlayışı Gök Tanrı dininden getirilen inançların günümüzde inanış olarak devam etmesine müsaade etmiştir.

Halk Bilimi'nin de önemli araştırma konularından olan inanç ve inanışlar diğer konuların da temelini oluşturmaktadır. Günümüzde insanların "batıl inanç" diye nitelediği inanışların kökeni Türklerin eski dinine dayanmaktadır. Bu nedenle başka milletler için "batıl inanç" olan kavramlar Türk milleti için bu sıfatın dışında kalmaktadır.

Gök Tanrı dini döneminde din sisteminin getirilerine uymak inanç iken, Türklerin İslâmiyet'i kabullerinden sonra geleneklerinden

getirdikleri unsurları yeni dinleriyle beraber yaşatmaları inanış kavramı ile ifade etmek gerektiğini bir kez daha vurgulamış olalım.

Netice itibariyle Türklerin eski dininin Gök Tanrı dini olduğunu söylemek mümkündür. Bu din içerisinde iyi ve kötü iyeler rol oynamakta, dinin genel esasları günümüzdeki semavî dinlere benzemektedir.

IV. SONUÇ

Bu çalışmada din, inanç, imân, itikad ve inanış kavramlarından hareketle Türklerin dini ve Türk kültüründe inanç ve inanış öğeleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Bu konuda çalışan yazarların konuya bakış açıları ve birbirlerini eleştirir tarzda yaklaşımları dikkat çekicidir.

Örneğin; Osman Turan, Mehmet Altay Köymen, Süleyman Hayri Bolay, Ziya Gökalp; konuyu incelerken Türklerde Totemciliğin varlığını ileri sürmüşlerdir. Osman Turan, Mehmet Altay Köymen ve başlangıçta Abdülkadir İnan Eski Türk dininin Şamanizm dini olduğu belirtmişlerdir. Ziya Gökalp ise Şamanizmin din değil, büyücülük olduğunu belirtirken, Hikmet Tanyu, İbrahim Kafesoğlu, Bahattin Ögel, Dursun Yıldırım gibi araştırmacılar Eski Türk dininin tek Tanrılı olduğunu açıklamıştır. Osman Turan daha sonra tamamen Hikmet Tanyu'nun fikirleri doğrultusunda Türklerin semavî bir dinlerinin olduğunu açıklamıştır. Bazıları ise "Eski Türk dini Monoteizm değil, Henoteizm demişlerdir.

Bilindiği üzere bütün insanlık çeşitli inanç aşamalarından geçmiştir. Yerel bazı farklılıklar olmakla beraber, bütün insanlar benzer veya aynı şeylere inanmışlardır.

Çalışmalarının ilk yıllarında Türklerin eski dinine Şamanizm diyen yazarlar daha sonraki çalışmalarında Gök Tanrı inanç sisteminde birleşmişlerdir. Ancak bu Türklerin bütün tarihleri boyunca yalnız Gök Tanrı dinine sahip oldukları anlamına gelmez. Uzun süreli ve yaygın olarak bu dine mensup oldukları şeklindeki bir yaklaşımın daha doğru olacağı kanaatindeyiz.

Temelde Türklerin inanç sisteminin Monoteist olduğu yolundaki görüşler ağırlık kazanmakta; gerçek anlamda bütün Türk topluluklarını kapsayacak ve bugün mevcut olan kültürde izlerinin görüleceği, yani

günümüze yansıyacak kadar kültürlerini etkilemiş bir totemizm olmadığını söylemek mümkündür.

İlgi çekici olan Tek tanrılı inanç sisteminin millîliğidir. Bu varsayımı çürütmek isteyenler iyeleri/arvakları Tanrı gibi göstermektedirler. Halbuki bu unsurlar bütün semavî dinlerde de vardır. Melekler kutsaldır. İmanın şartları arasında yer alır ama onlara tapılmaz. Gök Tanrı dininde de böyledir. İyeler kutsaldır onlara dilek dilenir ama Tanrı sıfatı verilmez.

Unutulmamalıdır ki, Türkler coğrafyaları üzerinde bulunan birçok dinden (Budizm, Maniheizm, Zerdüştilik, Hristiyanlık, Yahudilik, İslâmiyet…) etkilenmiş ve o dinleri veya o dinlere mensup toplumları etkilemiştir. İslâm dini dışında diğer dinlerin etkisinde kalan Türk boylarının bir kısmı kendi kültürlerini kaybederek asimile olmuşlardır. Ancak Türkler eski inançlarını (Gök Tanrı dini) en azından gelenek unsuru olarak yaşatabilecekleri, İslâmiyet'i tercih etmişlerdir. Büyük ölçüde İslâmiyet'i kabul eden Türk topluluklarının eski inançlarını geleneğe dayalı olarak yeni dinin içinde sürdürdükleri görülmektedir.

Türk kültürü ile ilgili çalışmaların bir çoğuna bakıldığında inanç ve inanış kavramlarının birbirinden tam olarak ayrılamadığı, zaman zaman biribirine karıştırıldığı görülmüştür. Sağlıklı çalışmalar yapabilmek için bu kavramların tam olarak tanımlanması ve gerekiyorsa ayrılması gerektiği düşüncesinden hareketle biz;

"Türklerin mensup oldukları dine monte ettikleri, bir takım uygulamalar, anlayışlar ve öyle olduğu mahallî veya millî bünyede kabul edilen bu tür inanmaların "İNANIŞ" olarak adlandırılması gerektiğini düşünüyor ve teklif ediyoruz."

Ulaşabildiğimiz kaynaklara göre bu ayırım ilk defa tarafımızdan yapılmakta ve teklif edilmektedir.

KAYNAKÇA

BORATAV, Pertev Naili; 100 Soruda Türk Folkloru, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1997

ÇORUHLU,Yaşar; Türk Mitolojisinin ABC'si, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1998

ERDEM, Mustafa; Kırgız Türkleri Sosyal Antropoloji Araştırmaları, ASAM Yayınları: 8, Ankara, 2000

EROĞLU, Türker; Müzik Antropolojisi Ders Notları; 2001

ERÖZ, Mehmet; Millî Kültürümüz ve Meselelerimiz; Doğuş Yayınları; İstanbul, 1983

GÜNGÖR Harun, Ünver GÜNAY; Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi, Ocak Yayınları, İstanbul, 1997

HADİMİ Muhammed; İslâm Ahlâkı, Hakîkat Kitâbevi, İstanbul, 1994

İNAN, Abdülkadir; Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000

KAFESOĞLU, İbrahim; Türk Bozkır Kültürü, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ayyıldız Matbaası A.Ş., Ankara, 1987

KALAFAT, Yaşar; İslâmiyet ve Türk Halk İnançları, Kültür Bakanlığı Yayınları: 1857; Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları: 233, Gelenek- Görenek İnançlar: 22, Ankara, 1996

KÖSOĞLU, Nevzat; Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1990

MALİNOWSKİ, B.; Büyü, Bilim ve Din, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 1990

Mevdudi; "İslâmî Yaşama Biçimi"; Mim Yayınları; İstanbul, 1987: 27, 72

ÖRNEK, Sedat Veyis; 100 Soruda İlkellerde Din, Büyü, Sanat, Efsane, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1995,

PAZARLI, Osman; Din Psikolojisi; Remzi Kitabevi; İstanbul, 1993

TANYU, Hikmet; İslâmlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı, Boğaziçi Yayınları,

TATÇI, Dr. Mustafa; Yunus Emre Dîvanı İnceleme, Kültür Bakanlığı, 1281, Klasik Türk Eserleri, 14, Ankara, 1990

TDK; Türkçe Sözlük 1; TDK Yay: 549; Türk Tarih Kurumu Basımevi; Ankara; 1998 İstanbul, 1986

TUNA, Erhan; "Şamanlık ve Oyunculuk"; Okyonus Yayıncılık ve Yapımcılık, İstanbul, 2000

TURAN, Mustafa; "Tarihi Kaynaklar Işığında Nevruz'un Menşei Meselesi", Millî Folklor Türk Dünyası Folklor Dergisi, Sayı: 37, Ankara, 1998